

GMACH (194) *sb m*

a jasne (w tym 2 r. błędne znakowanie).

sg N gmach (31). ◇ G gmachu (37). ◇ D gmachowi (1). ◇ A gmach (18). ◇ I gmach(e)m (2). ◇ L gmachu (32). ◇ pl N gmachy (14). ◇ G gmachów (18); -ów (2), -(o)w (16). ◇ A gmachy (29). ◇ I gmachami (2); -ami (1), -(a)mi (1). ◇ L gmachach (7) *GroicPorz*, *BibRadz*, *KwiatKsiąż*, *StryjWjaz*, *ModrzBaz*, *WisznTr*, *GrabowSet*, gmach(o)ch (3) *BielKron* (2), *Calep*; -ach (5), -äch (1) *StryjWjaz*, -(a)ch (1).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVI – XVIII w.*

Budynek, budowla, dom; mieszkanie, pokój, pomieszczenie; penetrale Mącz, Calep; aedificium Mącz, Cn; coenaculum Mącz; conclave Calep; aedes, domus, fabrica, oecus, officina, opus, penates, portus, structura, substructio Cn (194) : potym wstawłszy chodźć leguchno po gmachu albo po wchodzie nagorę j na doł stępującz/ [...] á potim lekarstwo wziąć takowe: ktoreby prętko á łączno rodzenie íprawowało *FalZioł* V 20a; Też dobrze odnowić stare położenie po ziemi w gmachu *FalZioł* V 62, V 61v, 62, 62v; wiele też rzeczy iest ktorych żony potrzebuią, Rucho drogie, írrebro, złoto, perły, dziewczki ízaty, pońtowie, gmachy oíobne y piękne malowanie. *BielŻyw* 108; *RejKup* m3; á tak przechadzając íe ínim/ weńzłá ínim do ínżego gmáchu/ [...] á ten gmach był pońtawion ná kołach *HistAl* L7, F2, L7 [2 r.]; *MurzHist* T4; Potym zaraz Panowie IchM z pošly od KJM odeszli do ínego gmachu poprawywać jeszcze tego spisku około obrony. *Diar* 90; *GroicPorz* aa2; Ífz íáko drzwi v wńzelkiego gmáchu wíszą ná zawiáfach/ y obracáią íię/ tak thefz wńzyftek swíat y końcioł krześcójánki/ ná rzetzonych kardynalech/ wíśi y obraca íię. *KrowObr* 35; Pátrzayże ná promienie/ gdy gmách przenikáią/ íáko prochy s pioreczki po nich íe mieńzáią. *RejWiz* 154, 7v, 46v, 84v, 104v, 108v, 152v; y otworzywńszy okná wńwym gmáchu przeciwno Ieruzálem / po trzykroć ná dzień klękał ná swe koláná *Leop Dan* 6/10, 2.Par 31/11; Kuchnia. TEn gmách gdyby pomiernie/ ná wńzem íprawowano Wieleby w dobrym zdrowiu/ ludzi záchowano. *RejZwierz* 136; Tedy Dawid oddał Sálononowi íynowi íwemu kńztałt Sieni y íey gmáchow/ komor/ íchowánia/ y wewnętrznego mieńzkánia *BibRadz* 1.Par 28/11, I 188d *marg*, 1.Par 23/28, 2.Par 3/9, *Cant* 1/3, I 351a *marg*; Zbudował był ná wyńpie Krecie Lábirynt/ w ktorym było tyńfiac gmáchow krom krolewńkich páłacow *BielKron* 23v, 78, 114v, 178, 430, 450v, 453, 466v; *KwiatKsiąż* L4v; *KochSat* A3; Bibliotheca, Gmách w ktorem xięgi íą/ álbo komorá do chowánia xiąg. *Mącz* 24d; Pinnacotheca [.] , Gmách w domu w którym málowáne tablice álbo ynńze málowánie y ym równe klenoty ítárzi ítáwiáli. *Mącz* 300a; Aedificia tueri, W íwym poruczeniu mieć/ dáchy y gmáchy opátrować. *Mącz* 467d, 12c, 58d, 332a, 368b, 438a; Albo nákládz pijawek ná węglé/ a zákurz tám gdzie pluńkwy íą/ závárfzy ón gmách/ áby dym niewychodźił *SienLek* 159, 159 [3 r.]; w gmáchu íwym/ gdzie nikth nie ítyfzy/ thám ítárzec [...] ípiewać/ ábo grác może. *GórnDworz* K2, B6v; Potym krolewná przebywáiąc w oíobliwym gmáchu z żoná rycerzowá/ á gdy czás przyśzedł porodzenia/ porodźilá íyná. *HistRzym* 32; Tedy krolewná wńzięłá pielgrzymá do íwego gmáchu ku íwey czeládzí. *HistRzym* 80, 13v, 53 [2 r.], 81, 125v; *RejPos* 78 [2 r.], 163v; Ktore gdy tak wyńtrzelízf/ á tráfiízf ná dáchy/ íefli ich wiele puńcífzf/ zápála wnet gmáchy. *BielSat* N2v [*idem BielSjem* 38], N3v; *HistLan* C4v; Apophtegmatá álbo wirńze ná rozmáíte gmáchy/ ná Ratufze/ ná groby/ ná íyńzki. *RejZwierc* B4; Wálerian [...] gdy mu Regillá żoná íego

była vmárłá/ ktorey ták bárzo żáłowá/ że zówždy w ciemnym gmáchu przy świecey fiadał/ czarno wżytko obbić dáł *RejZwierc* 153v, 81v, 167, 236, 236v [2 r.], 237, 237v [8 r.], [238] [5 r.]; *BielSpr* 64v; *WujJud* 47; obaczyłem (tę) złą rzecz którą wczynił El-iafzyw Towijahowi iż mu zbudował gmách w lieniach domu Bożego. *BudBib* 2.*Esdr* 13/7, 2.*Esdr* 13/5, 8, 9; *StryjWjaz* B2 [2 r.]; Niechby káżdemu oľobny gmách był náznáczon: á wżytkie gmáchy żeby były podle siebie *ModrzBaz* 93, 93 [2 r.], 114, 123; *CzechEp* [406]; Táci więc przez dáchwówkę wpadłzy piorun ślepy/ Wżyftkie gmáchy pobiega y pokryté śklepy *KochJez* A3v; *NiemObr* 68; *KochFr* 45; *KlonŻal* B4v; Y przyźlá profto przez táiemne gmáchy/ Ná ty drzwi/ kędy zoftáwiono śzáchy. *KochSz* C2, A2v; *WisznTr* 14; *BielSjem* 38, 40; *KochPieś* 36; *PudłFr* 7, 30; Cavaedium – Sála abo dwor pod niebem gmachami obtoconij. *Calep* 173b; Gynaecium – Białogłowskie gmachy. *Calep* 467b; Paedagogium – Gmach wktorim dziezi [!] y z sługami mieszkaia. *Calep* [745]a; Penetrale – Gmach w domu zakriti na zadzie. *Calep* 772a, 2b, 577b, 1105a; Klucznik ma doyźrzeć/ [...] áby porządnie śuchemi drwy przepalał/ iákoby śie piece nie płowáły/ y dymem śie gmáchy nie kurzyły *GostGosp* 56, 132, 152; *GostGospPon* 170; *GórnTroas* 56; *GrabowSet* H3v; Bowiem od wielkiego ftráchu/ Wypadł oknem nádól z gmáchu. *KochFrag* 19; A Piotr śiedział przed gmáchem w śieni *WujNT* *Matth* 26/69, *Act* 12/7; [*Starosta*] mieyćá beśpiecznego ná zamku náłzym Lubelńkim dáć ma/ y dla fádów gmáchu pozwolić y pośtąpić *SarnStat* 418, 857, 870; *GrabPospR* K3v; *GosłCast* 20, 39; Rybogony Bobr [...] Buduie przetrá y oľobne grody/ Z oľzyny śobie czyni indermáchy/ Y dziwne gmáchy. *KlonFlis* E3v, Gv; *KlonWor* 5, 43; *PudłDydo* A4.

gmach czego (3); *BibRadz* I 188d *marg*; *Mącz* 150d; A przed tym El-iafzyw offiárnik był przełożonym w gmachu domu Bogá náłzego *BudBib* 2.*Esdr* 13/4.

gmach do czego (2): Triclinium, Kownátá/ fálá álbo gmách do yedzenia. *Mącz* 464c; Vestiarium. Szatownia/ komorá/ álbo kownátá/ álbo ynśzy gmách do chowania śzat. *Mącz* 490c.

W charakterystycznych połączeniach: gmach ciemny (2), *dziwny, jasny, ochędoźny, osobliwy* (2), *osobny* (2), *otworzony, piękny* (2), *przyprawny, spokojny, tajemny, wielki* (2), *zasklepiiony, zawarty, znamienity*.

Wyrażenia: peryfr. »gmach Boga« = *świątynia* (1): Ktorzy ftoicie w domu Páńńkim: w śieniách gmáchu Bogá náłzego. *LatHar* 62.

»gmach gościnny« (1): á káždy gmách gościnny ma byđ zámczyfty *GostGosp* 22.

»gmach krolewski« = *domus regia* *Vulg* (2): POfym trzećiego dnia oblokłá śię Eśter w wbiór Krolewńki/ y fćánęłá w lieni wewnętrzney páłacu Krolewńkiego przeciw gmáchowi krolewńkiemu [*contra domum regis*] *BibRadz* *Esth* 5/1; *BielKron* 423v.

»lepiony gmach« = *lepianka* (1): Być mieszkał w lepionym gmáchu/ Wśzedłby trwóg/ wśzedł ftráchu *GosłCast* 54.

»gmach murowany« = *paries latericius* *Modrz* (3); *ModrzBaz* 123; Odmowiłzy ty fłowá/ w gmáchy murowáne/ Wefźlá fámá gdzie było y łóże wľáne. *PudłDydo* [B5]v, A4v.

»gmach ratuszny« (1); *ModrzBaz* 35 *cf* »gmach zamkowy«.

»gmach słomiany« = *dom kryty słomą* (1): Ale chęć/ ále miłość/ kiedy w kim nayduię/ Bądź z gmáchu fłomiánęgo/ ia go wnet miľuię. *PudłFr* 47.

»wnętrzny gmach« = *penetrale Mącz* (2): Thy słowá (we wnątrz y zwierzchu) znáczą wnątrznny gmách miełcá modlitwy *BibRadz* I 188d *marg*; *Mącz* 289d.

»gmach woniąjący« = *prawdopodobnie pomieszczenie do przechowywania farb, maści, apteczka* (1): cella pigmentaria, gmach vonyiający *BartBydg* 115.

»gmach zamkowy« (1): DOglądanie gmáchow/ Zamkowych/ Ratułznych/ y inłznych domow ták połpolitych/ iáko też kázdego włafnych [*Cura aedium et publicarum et privatarum*]/ wedle náłzego zwyczáiu/ bywa poruczone tym Vrzędnikom *ModrzBaz* 35.

»gmach złocony, złotem obity« = *bogaty dom* [szyk 2 : 1] (2 : 1): Nie tylko rádá śiadałz pod złoconym gmáchem/ Náwiedzilz y chudzinę pod dziuráwem dáchem. *WisznTr* 23; *KochPieś* 43; Twoje miełzkánie Gdzie gmáchy złotem Obité. *GosłCast* 75.

Zestawienie: »chorowny gmach« = *szpital* (1): Valetudinarium, Yzbá/ kownátá álbo komorá choruyących/ Vulgo infirmaria, chorownia álbo chorowny gmách po polsku może być zwan/ si usus volet. *Mącz* 474c.

Szeregi: »chorownia albo chorowny gmach« (1): *Mącz* 474c *cf* *Zestawienie*.

»komora, (albo) gmach« (2): *coenaculiam facere, sive exercere*, Komory álbo gmáchy náymowác. *Mącz* 58d; *Calep* 233a.

»gmach a mieszkanie« (1): *Gyneconitis*, Gmách á miełzkánie Frawcymern [!]. *Mącz* 150d.

»gmach albo namiot« (1): *Et in theatro scena*, Gmách álbo námiot w który ci którzy Komédie ípráwuyá włtępuyá/ wchodzą y wychodzą. *Mącz* 371b.

»gmach a pałac« (1) : *Diaetarii*, Komornicy/ Stołowi sładzy/ też cy którzy łie cyłną do gmachów/ á páłacow páńskich kędy yadáyá. *Mącz* 84b.

»sala albo gmach« (1): *Diaeta*, Sala/ álbo Gmách w którym yadáyá álbo letne śiedzenie *Mącz* 84b.

W przen (6) : To rozumyem/ gdy rzekł yełli gładką poymiełz/ dołtányełz ípolney to yełt/ nye tylko łobyte/ ále y inłsem/ rozumyeyác to/ że gładkosć s cnotą w yednem gmáchu zgodzić łie nye mogą *GliczKsiąż* P7v; *Prot* D; *GórnDworz* Mm6; *RejZwierc* 211v.

gmach czego (2): Włpomni łobie ná pirwłzy gmách miełzkánia iego/ Gdy bywa w íklepie zámknion brzuchá śmierdzącego *RejWiz* 87v; y áby z śiedmiá złych duchow gorłznych ielzče/ nie przyleciał z nowu Szátan do mizerneho á proznego gmáchu łercá twego. *LatHar* 111.

Przen (16) :

a) *Podziemia jako siedlisko umarłych; grób* (5) :

Wyrażenia: »gmach ciemny« = *grób* (1): Vżywáiac tych rzeczy/ by ná tworęc łwego Pomniał; dokąd nie wnidzie do gmáchu ciemnego. *SapEpit* B3.

»gmach piekielny« (1): A płod/ ktorym poczęłá/ ten zaráz vbogi/ Zemną zgáłnie: á pirwey niż ten łwiát obeyrzy/ Tám ná gmáchy piekielne okiem łwoim weyrzy. *PudłDydo* B3v.

»podziemny gmach« (2): O ítráłzliwego Máiełtatu Krołu/ [...] Cżyli chcełz/ ábym náwiedzil podwoie Podziemnych gmáchow *GrochKal* 10; *GórnTroas* 16.

»gmach śmierci« (1): Drogi do grobu dom iey/ z łtępuiace do gmáchow śmierci [*ad cubilia mortis*]. *BudBib Prov* 7/27.

b) Raj, niebo (8) : A co nád nawyższe/ iżeś iuż pewien onego gmáchu fwego á pokoiu fwego/ po tych wfzytkich niebepieczęftwiech fwiátá tego/ ná mieýcu onym wdzięcznym w przybytku Abráámowym. *RejPos* 162v; *Oycze dobrotliwy/ Społ y z Synem miłym/ y Duchem fwym świętym/ Grzech odpuść/ day potym/ być w tve gmáchy wziętym. GrabowSet* N, H3v, M3v, Xv; *LatHar* 180.

gmach czego (1): Gmáchy pokoiu vkaż požądliwe. *GrabowSet* N3v.

Wyrażenie: »niebieski gmach« (1): á zátym świat wfzytek/ y niebieskie gmáchy/ wiekuftey rádości nápełniono. *LatHar* 358.

c) Ciało jako mieszkanie duszy (3) : což rozumiełz o miłey a wdzięczney dużycy [...] ktorey fie myłł zówždy iáko płojnień ku gorze ciągnie/ iákoż nie ma być smętna siedząc w thák plugáwym gmáchu *RejZwierc* 62v; *GrabowSet* P2v; *LatHar* 32.

a. O jaskini (2) : Gdy komu zaiął bydło do onego gmáchu/ Nie śmiał żaden iść zá nim od wielkiego ftráchu. *KlonWor* 21.

gmach czego (1): Spádłá z gory wyfokiey w wodę oná czáfzá: Y odkryłá ciemny gmách onego fzałáfzá. *KlonWor* 24.

Synonimy: bud, budowanie, dom, domostwo, kamienica, komora, mieszkanie, pałac, sala.